

मर्यादापुरुषोत्तम राम

नी. र. वऱ्हाडपांडे

‘मर्यादा पुरुषोत्तम राम’ हे प्रा. श्री. मा. कुलकर्णी यांचे पुस्तक नागपूरच्या रामकृष्ण मठाने प्रकाशित केले आहे. या पुस्तकात ‘वाल्मीकी रामायण’ या नावाचा जो ग्रंथ आज प्रचारात आहे त्याच्या आधारे रामाचे चरित्र सांगितले आहे. जवळ जवळ प्रत्येक पृष्ठावर रामायणातील श्लोक उद्धृत करून आपले कथन साधार असल्याची खात्री पटवून दिली आहे.

हे पुस्तक हाती घेतल्यावर साहजिकच प्रख्यात संशोधक चिं. वि. वैद्य यांच्या श्रीरामचरित्र या पुस्तकाची आठवण होते. या पुस्तकाने आपले कथन वाल्मीकी रामायणानुसार आहे हे दाखविण्यासाठी रामायणातील सर्ग व श्लोक संख्यांनी सूचित केले आहेत.

ही दोन पुस्तके वाचताना एक गोष्ट ताबडतोब मनावर ठसते. ती म्हणजे वैद्यांच्या पुस्तकात रामायणावर न आधारलेले असे काहीच नसले तरी ‘दुर्दैवी रङ्गू’ लिहिणाऱ्या प्रभावी कादंबरीकाराने रामकथा सांगितली आहे याचा प्रत्यय आल्याशिवाय राहत नाही.

प्रा. श्री. मा. कुलकर्णी यांचे पुस्तक वाचताना तसे वाटत नाही. हे पुस्तक उपलब्ध वाल्मीकी रामायणाशी पूर्णपणे संबद्ध राहून रामकथा कशी वाटते हे जाणू इच्छिणाऱ्यांना उपयुक्त आहे.

हे कार्य अत्यंत आवश्यक आहे. कारण केवळ संस्कृतातच नव्हे तर भारतातील साऱ्या भाषांत अनेक रामायणे आहेत. एकट्या मोरोपंताने १०८ रामायणे लिहिली आहेत. यापैकी पुष्कळ रामायणांत वाल्मीकी रामायणाशी दूरान्वयानेही संबंध नसलेल्या गोष्टी आहेत. प्रा. नावलेकर यांनी रामायणावर एक पुस्तक लिहिले आहे. त्यात इतर

रामायणांच्या आधारे 'रावणाने सीतेचे हरण केलेच नाही, जिचे हरण केले ती मायावी सीता होती' असे प्रतिपादन केले आहे. हे प्रतिपादन संस्कृत व मराठी या दोन्ही विषयांत एम. ए. असलेले व मराठीचे प्राध्यापकपद भूषविणारे माझे दिवंगत मित्र श्री. पेशकार यांना मान्य होते. "नावलेकरांचे रामायण हे वाल्मीकी रामायण नव्हे" हे मी त्यांना पटवून देऊ शकलो नाही. दशरथ जातकात सीता ही रामाची चुलत बहीण असते, तो तिच्याबरोबर वनवासात जातो व तिच्याशी विवाह करून परत येतो असे कथानक आहे. त्यात रामरावण-युद्धाचा मागमूसही नाही. खरे रामायण ते हेच असे म्हणणाऱ्या नवबौद्धांना मी वाल्मीकी रामायण त्यापेक्षा प्राचीन आहे हे पटवून देऊ शकलो नाही. तेव्हा वाल्मीकी रामायणात खरोखर काय आहे याचे प्रचुर मात्रेने त्यातील श्लोकांचे संदर्भ देऊन सांगणारे एक पुस्तक आवश्यक होते. हे काम प्रा. कुलकर्णी यांचे प्रस्तुत पुस्तक चांगल्या तऱ्हेने करते, पण प्रा. कुलकर्णी यांचीदेखील प्राचीनतम उपलब्ध रामायणात लिहिलेले सर्व स्वीकारायची तयारी नाही. रामायणातील पुढील श्लोकाने त्यांना अस्वस्थ केले आहे.

पुरा श्रातः पिता नः सः मातरं ते समुद्रहन् ।

मातामहे समाश्रौषीद्राज्यशल्कमनुत्तमम् ॥

भरत, रामाला वनवासातून परत आणायला गेला तेव्हा रामाने हे वाक्य उच्चारले आहे. याचे तात्पर्य असे की, "मला परत येण्यास एक अडचण आहे. आपल्या पित्याने तुझ्या मातेशी लग्न करताना 'तिच्याच पुत्राला राज्य देईन' असे तिच्या पित्याला वचन दिले आहे. त्यामुळे हा केवळ तुझ्या माझ्यातला प्रश्न नाही. मी राज्यावर बसलो तर अयोध्या व केकय यांच्यात युद्ध उद्भवण्याचा संभव आहे. कारण हा एक प्रकारचा तह आहे."

दशरथाला हे वचन पाळायचे नव्हते म्हणून त्याने बुद्ध्या भरताला आजोळी पाठवून रामाचा राज्याभिषेक उरकून घेण्याचे ठरविले अशी मीमांसा अनेक लोक करतात.

प्रा. कुलकर्णी याने अत्यंत अस्वस्थ झाले आहेत व "या श्लोकातून असा अर्थ कसा निघतो हे संस्कृतज्ञ जाणोत" असे त्यांनी उद्गार काढले आहेत.

त्यांचे म्हणणे असे -

"दशरथ इतका सत्यप्रतिज्ञ होता की त्याने खरोखरीच असे वचन दिले असते तर त्याचे पालन त्याने आपण होऊनच केले असते."

वस्तुतः या श्लोकाचा अर्थ स्पष्ट आहे व कोणत्याही संस्कृतज्ञाने याचा वेगळ्या अर्थ केलेला नाही. दशरथ कैकेयीपेक्षा बराच वृद्ध असल्यामुळे तिचा पिता तिला दशरथाला घावयास तयार नव्हता.

याविरुद्ध कुलकर्णी विचारतात की, "भरताला व कैकेयीला या तहाची माहिती कशी नव्हती?"

याचे उत्तर सरळ आहे. हा व्यवहार गुप्त ठेवला नसता तर अमात्य व रामाचे इतर हितकर्ते स्वस्थ बसले नसते असा दशरथ व केकय या दोघांचाही रास्त अंदाज होता. रामाला हे माहित झाले. कारण तो युधिष्ठिरासारखा भाबडा नव्हता व राजपुत्र असतानाही राजकारणाचे पूर्ण ज्ञान ठेवीत होता. तो चूप बसला कारण त्याला कलह टाळायचा होता.

गुप्त तह ही इतिहासाला अज्ञात गोष्ट नाही. ताश्कंद करारात गुप्त भाग आहे असा बोभाटा पाकिस्तानचे भूतपूर्व पंतप्रधान भुट्टो यांनी अनेक वेळा केला. या गुप्त भागात सध्याची नियंत्रण रेषा कायम मानावी हे दोन्ही देशांनी कबूल केले आहे असा अनेकांचा अंदाज आहे. अशा तऱ्हेचा करार आपल्या सरकारांनी केलेला आहे हे जनतेला कळले तर ती खवळण्याचा संभव आहे ही भीती या गुप्ततेच्या मागे आहे.

दशरथ सत्यवचनी होता हे कुलकर्णींना कसे कळले? भरताच्या व त्याच्या आजोबाच्या अनुपस्थितीत रामाचा राज्याभिषेक उरकून घेण्यात दुसरा काय उद्देश असू शकतो? कैकेयीला दिलेले वर तो तिच्यासमोरच नाकवूल करू शकत नव्हता. म्हणून त्याला त्यातून निराटून जाता आले नाही.

धर्मग्रंथ म्हणून श्रद्धापूर्वक रामायण वाचणे वा हिंदूंची निंदा करण्यासाठी त्याचा वापर कसा करता येईल या हेतूने ते वाचणे वेगळे व रामायणातील सत्य काय आहे हे शोधण्यासाठी रामायणाचे संशोधन करणे वेगळे. प्रा. कुलकर्णींनी यांपैकी काहीच केले नाही.

श्रीमांना मूळ रामायणात उत्तर कांड नव्हते हे मान्य आहे. याचे कारण रामायणसंहितेचे झालेले संशोधन हे नसून त्यात वर्णिलेले रामाचे वर्तन त्याला कलंकरूप आहे.

भवभूतीसारख्या उत्तरकालीन कवींनी अटळ कर्तव्यपालनासाठी आपल्याला सर्वांत प्रिय असणारी गोष्ट सोडणारा महापुरुष म्हणून रामाचे चित्र उभारले आहे. ते चिरंतन ठरले आहे; व साहित्य या दृष्टीने त्याचे मूल्य महान आहे.

पण असे अटळ कर्तव्य रामासमोर उभे ठाकलेलेच नव्हते.

राजधर्म म्हणून त्याला असे करावे लागले ही सबब न पटण्यासारखी आहे. तत्कालीन कायद्याचा मान राखण्यासाठी धर्मपत्नी व सप्राज्ञी हे पद सोडून केवळ पत्नी म्हणून सीता तत्कालीन रूढीप्रमाणे राहू शकत होती. गर्भवती सीतेला धर्मपत्नी नसलेली पत्नी हा दर्जा देण्यापेक्षा तिला अरण्यात भरायला सोडून देणे उत्तरकांडकर्त्यांना अधिक पसंत होते.

काही लोक या बाबतीत प्रेमासाठी राज्याचा त्याग करणाऱ्या एडवर्डच्या वर्तनानुसार रामाने वागायला पाहिजे होते असे म्हणतात. पण ख्रिस्ती समाजात राणीला नुसती पत्नी असे स्थान असूच शकत नाही. ती एकतर राणी असेल नाहीतर रखेली असेल. भारतीय परंपरेप्रमाणे राण्या अनेक असू शकतात व त्यातली एक महाराणी होते. दुसरी महाराणी आणण्यासाठी रामाला आपले एकपत्नीव्रत सोडावे लागले असते असे नाही. कारण राज्याला राजा असणे जरूरीचे आहे, महाराणी असलीच पाहिजे असे नाही.

प्रा. कुलकर्णी उत्तरकांड प्रक्षिप्त आहे हे एका पायावर मानायला तयार आहेत कारण उत्तरकांडात वर्णिलेले रामाचे वर्तन आदर्श पतीचे तर सोडाच, सामान्य पतीच्या दर्जाचेदेखील नाही. रामाने गर्भवती पत्नीला अरण्यात एकटे सोडून दिले हा त्याच्यावरील कलंक दुःसह आहे.

पण संशोधन करताना प्रक्षिप्ताप्रक्षिप्त ठरविण्याचे हे कारण असू शकत नाही. शिवाय कुलकर्णींनी रामायणाच्या संहिता कशा तयार झाल्या यावर झालेल्या संशोधनाचा विचारच केलेला नाही. महाभारताचे सारे लक्ष श्लोक व्यासांचेच आहेत असा त्यांचा आग्रह होता. रामायणाच्या बाबतीत इतकी संशोधनशून्य भूमिका ते घेत नाहीत कारण आदर्श पुरुष ही रामाची प्रतिमा उत्तरकांडामुळे भंगते.

प्राचेतसाचा राम अवतार होता काय? यासंबंधी त्यांचे पुढील वाक्य बोधक आहे.

“काही सखोल अभ्यासकही वाल्मीकींनी एक-दोन ठिकाणीच रामाला अवतार म्हणून वर्णिले आहे. एरवी सर्वत्र मानवरूपातच वर्णिले आहे असे मानतात. हे कसे वरवरचे व निराधार आहे हे श्री वाल्मीकींच्याच आधारे या चरित्रग्रंथात दाखविले आहे.”

या वाक्यावरून स्पष्ट आहे की उत्तरकांड फक्त प्रक्षिप्त आहे व बाकीचे सर्व रामायण एकहाती व रामाच्या वेळचे आहे असे प्रा. कुलकर्णी समजतात. हे म्हणणे चिकित्सेपुढे टिकणारे नाही.

आदर्श राजा म्हणून रामाचा उल्लेख ऋग्वेदात आहे. (१०/९३/१४) ऋग्वेदाचा काल भारतीय युद्धाच्या म्हणजे कलियुगाच्या पूर्वीचा आहे. या काली अवतार कल्पना नव्हती. फार काय ऋग्वेदात एकाच ईश्वराने जग निर्मिले अशी कल्पना शोधणे कठीण आहे. नारदीय सूक्तात तर अज्ञेयवाद स्पष्टच आहे. मी स्वतःला दशरथाचा पुत्र व मानव समजतो “आत्मानं मानुषं मन्ये रामं दशरथात्मजम् ।” असे रामं स्पष्टपणेच म्हणतो.

रामायणाच्या संहितांचा विचार करताना प्रक्षिप्त व वर्धित यात फरक केला

पाहिजे. सुधारून वाढविलेल्या आवृत्तीतील नवीन भागाला कोणीही प्रक्षेप म्हणत नाही. एका वाराच्या कापडाला दहा वारांचे ठिगळ लागू शकते काय? प्रक्षेप टाकणारा पाच दहा श्लोकांचे प्रक्षेप टाकीत असतो व ते मूळचेच आहेत असे वाचकाला वाटावे असा त्याचा उद्देश असतो. रामायणाची वाढ करणाऱ्यांचा असा उद्देश मुळीच दिसत नाही. तो उघडपणे ग्रंथाचे पुनर्लेखन व परिवर्धन करण्याचा आहे.

Encyclopaedia Britannica चे उदाहरण घेऊ. या ग्रंथाच्या नवीन आवृत्त्यात नवीन मजकूर असतो व पूर्वीच्या मजकुरात सुधारणा केली असते. नवीन मजकूर मूळ ग्रंथातलाच आहे अशी बतावणी करण्याचा मुळीच उद्देश नसतो.

रामायणाच्या आवृत्त्या याच प्रकारच्या आहेत. नवीन मजकूर जुनाच आहे अशी बतावणी करण्याचा उद्देश असता तर रामायणात बुद्धाचा व यवनांचा म्हणजे ग्रीकांचा उल्लेख आला नसता. रामाच्या काळी बुद्ध व ग्रीक झाले नव्हते हे रामायणाचे पुनर्लेखन व परिवर्धन करणाऱ्यांना माहित नव्हते हे शक्य नाही. पण राम हा महापुरुष कालावच्छिन्न असला तरी रामावतार कालावच्छिन्न नाही म्हणून रामकथा सांगणारा ग्रंथ कालावच्छिन्न असलाच पाहिजे असा रामायणाच्या संस्कारकांचा आग्रह नव्हता.

एन्सायक्लोपीडिया ब्रिटानिकाचे उदाहरण लागू नाही कारण हा राष्ट्रीय ग्रंथ आहे. त्यामुळे नवीन गरजा पूर्ण करण्यासाठी नवीन लेखक त्याचे पुनर्लेखन करतात असे म्हणण्यात येईल. पण रामायण हाही राष्ट्रीय ग्रंथच समजला गेला आहे. त्यात टाकलेली भर ते कालानुरूप व्हावे म्हणून टाकलेली आहे. पण असे करताना कोणताही जुना भाग गाळलेला नाही. त्यामुळे आपल्याला त्यात ऐतिहासिक काय हे ठरविता येते.

रामायणातील शंबूकवधाचा वृत्तांत काढून टाकावा असे विसाव्या शतकात विनोबा भावे यांनी सुचविले होते. म्हणजे रामायणाची नवी आवृत्ती काढावी असेच त्यांचे म्हणणे होते. हे रामायण ग्रंथाच्या परंपरेला धरूनच आहे.

महाभारताप्रमाणेच रामायणाच्याही अनेक आवृत्त्या झाल्या आहेत हे फारसे कुणास माहित नाही. पण महाभारताप्रमाणेच उपलब्ध रामायणाच्या हजारो वर्षांच्या अंतराने झालेल्या आवृत्त्यांचा उल्लेख रामायणाच्या दोन अनुक्रमणिकातच आहे. याकडे प्रा. कुलकर्णींनी दुर्लक्ष केले आहे. कारण त्यांना रामायणात इतरत्र अस्वस्थ करणारा भाग आढळला नाही.

रामायणाच्या मूळ ग्रंथाचे नाव रामायण नसून ‘पौलस्त्यवध’ असे होते. या

नावावरून स्पष्ट आहे की या काव्याचा विषय रामरावणयुद्ध हा आहे, रामाचे चरित्र सांगणे हा नाही. याच्या लेखकाचे नाव प्राचेतस असे सांगितले आहे. पण प्राचेतस म्हणजे प्राचेतसाचा मुलगा. हा दहावा मुलगा होता असा इतरत्र उल्लेख आहे. प्राचेतस हे पौलस्त्यवधच्या कर्त्याचे नाव असू शकत नाही. कृष्णाला वासुदेव म्हणत असले तरी ते त्याचे नाव नव्हते. नाव कृष्ण हे होते. प्राचेतसाचे नाव काय होते हे कळण्यास मार्ग नाही.

यानंतर रावणाचा वध करणाऱ्या महान वीराचे चरित्र सांगणे आवश्यक होते म्हणून रामायण हा ग्रंथ रचला गेला. त्यातील उत्तरकांड हे अनागत म्हणजे भविष्यकालीन म्हणजे काल्पनिक घटनांचे वर्णन म्हणून नंतर रचण्यात आले असे स्पष्ट विधान आहे.

या अनुक्रमणिकेत बालकांडातील घटनादेखील सांगितलेल्या नाहीत त्यावरून हे कांडही नंतरचे ठरते. पण त्यातील रामाच्या जन्मासंबंधीची माहिती मूळ पौलस्त्यवधातदेखील असली पाहिजे कारण रामाचा जन्म चैत्रात झाला व चैत्र हा महिना हिवाळ्याचा दुसरा महिना होता. हे वर्णन ख्रि. पूर्व ३७००च्या सुमाराचे आहे.

युद्धकांडात वर्णिलेली शस्त्रास्त्रे तांब्याचा शोध लागण्यापूर्वीची आहेत. यावरून या कालाची पुष्टी होते.

रामायणाचा कर्ता वाल्मीकी असे रामायणात स्पष्ट सांगितले आहे. पण वाल्मीकी या शब्दाचा अर्थ वाल्मीकाचा पुत्र असा होतो. वाल्मीकी हे नाव असण्याचा संभव नाही. शिवाय वाल्मीकी एकापेक्षा जास्त होते असे दिसते. कारण रामायणाच्या सुरुवातीला उल्लेखिलेला वाल्मीकी तमसा तीरावर राहत होता. तर राम वनवासात गेला तेव्हा चित्रकूटात एका वाल्मीकीला भेटला व त्यानंतर सीता ज्याच्या आश्रयाला गेली तो वाल्मीकीचा आश्रम गंगातीरावर होता. तेव्हा पौलस्त्यवध म्हणजे युद्धकांड लिहिणारा प्राचेतस व उत्तरकांड लिहिणारा वाल्मीकी. रामायणाची इतर कांडे दुसऱ्या दोन वाल्मीकींनी लिहिली असे दिसते.

पण वाल्मीकी अनेक होते. हे प्रा. कुलकर्णींना मान्य नाही. एकाच वाल्मीकीने आश्रम बदलले असे त्यांचे म्हणणे आहे. ऋषी अशा प्रकारे आश्रम बदलीत, असे वर्णन कुठे आढळत नाही व रामायणाचे सर्ग उघडपणेच अनेककर्तृक असल्यामुळे तीन आश्रमांचे तीन वाल्मीकी होते असे मानणे योग्य दिसते. हे तिन्ही वाल्मीकी वाल्मीकाचे पुत्र म्हणून भाऊभाऊ होते.

तीन वाल्मीकींबरोबरच भार्गव हे पाचवे नाव रामायणरचनेच्या संदर्भात येते. त्याने रामायणात शंभर उपाख्याने घातली असे सांगितले आहे. रामायणात मुख्य

गोष्टीला सोडून जेव्हा एखादी गोष्ट सांगितली जाते तेव्हा ती उपाख्यानाच्या स्वरूपाची असते.

सुंदरकांडातील मारुतीचे उड्डाण हे उपाख्यानाच्या स्वरूपाचे आहे. कारण रावणाने सीतेला खेचराच्या रथातून नेले म्हणजे लंकेला जाण्याचा भूमार्ग पूर्वीपासूनच होता असे रामायणात स्पष्ट वर्णन आहे.

उपाख्याने घालणारा भार्गव बुद्धोत्तर असावा. रामायणातील उपाख्यानात बुद्धाचा उल्लेख आहे व अशोककालात बुद्धधर्माचा झपाट्याने प्रसार होत होता. म्हणून त्याला शह देण्यासाठी वैदिक ग्रंथांचा उपयोग केला जात होता. महाभारतावरूनदेखील हे स्पष्ट होते.

प्रक्षिप्त उरविण्याचा प्रा. कुलकर्णींचा दुसरा मासला पाहा -

“कौसल्येला इंगुदीफळाच्या गोळ्याचा पिंड पाहून अत्यंत दुःख झाले यावरून ज्या ज्या टिकाणी मांसाशनाचे वा मृगवधाचे उल्लेख आहेत ते सर्व प्रक्षिप्त आहेत हे उघड आहे.”

हे वाक्य अनाकलनीय आहे. इंगुदीफळाचा पिंड हा मांसपिंड नाही. तो पाहून कौसल्येला उद्वेग आला म्हणून ती शाकाहारी कशी ठरते?

दुसरे असे की शाकाहाराचा उल्लेख असल्याने मांसाहाराचे उल्लेख प्रक्षिप्त कसे ठरतात? शाकाहाराचे उल्लेख प्रक्षिप्त का मानू नयेत?

वस्तुतः मांसाहार हा शाकाहारापेक्षा जास्त प्राचीन आहे. शेतीचा शोध ७/८ हजार वर्षापूर्वी लागला. शेतीशिवाय शाकाहार फार कठीण आहे. शेतीशिवाय उपलब्ध होणारी रानफळे व रानधान्य विरळ असते. केवळ तेवढ्याने पोट भरणे सोपे नाही. तसेच अग्नीचा शोध लागण्यापूर्वी ते कच्चे खावे लागत असे. कच्चे धान्य पचविण्यापेक्षा कच्चे मांस पचविणे सोपे आहे. शिवाय भारतात मांसाहार सर्रास वर्ज्य होता असे मानण्यास प्रमाण नाही. उत्तर रामचरित्रात वाल्मीकीच्या आश्रमात ऋषीदेखील केवळ मांसच नव्हे, गोमांसदेखील खात असत असे वर्णन आहे. महाराष्ट्रीय ब्राह्मणांच्या आहारविहारप्रमाणे साऱ्या भारतीयांचे आहारविहार सदासर्वकाळ होते असे मानणे हा शुद्ध भाबडेपणा आहे.

पुढे कुलकर्णी म्हणतात,

“सर्वात लहान जे कठियुग त्याचा काल चार लक्ष बत्तीस हजार वर्षांचा आहे.” याबद्दल त्यांनी रामायणातील वचन उद्धृत केले नाही. असे वचन माझ्या माहितीप्रमाणे रामायणात नाही व शब्दसूचीच्या अभावी ते शोधणेही सोपे नाही. प्रा. कुलकर्णी यांनी उद्धृत केलेले वचन गीतेतील आहे. पुढे त्यांनी मनुस्मृतीचा आधार घेतला आहे. श्रुतिस्मृतिपुराणातील सर्व ग्रंथात अंतर्गतच नव्हे

तर परस्परान्तदेखील पूर्णपणे संगती आहे अशी प्रा. कुलकर्णीची श्रद्धा आहे. श्रद्धा म्हटली की तिची चिकित्सा करायची नसते.

कलियुगासंबंधी महाभारतातील वचन असे आहे.

सहस्रमेकं वर्षाणा तथा कलियुगं स्मृतम् ।

कलियुग फक्त एक हजार वर्षांचे आहे. दोन हजार वर्षांचे म्हणून द्वापर, तीन हजार वर्षांचे म्हणून त्रेता व चार हजार वर्षांचे म्हणून कृत.

म्हणजे ख्रिस्तपूर्व २००० वर्षांपूर्वी कलियुग संपले. पण कलियुगानंतर पुनः कृतयुग सुरू होते. कृतयुगात सर्वत्र नीतीचे व समृद्धीचे साम्राज्य असते अशी कल्पना होती. तसे काही दिसेना म्हणून लोकांनी हजार वर्षांत कलियुग संपले असे सांगणाऱ्या श्लोकातील कलियुग देवांचे आहे, मानवाचे एक वर्ष म्हणजे देवांचा एक दिवस होतो म्हणून त्यांनी हजाराला ३६० ने गुणले व संधी आणि संध्यंश यांना तसेच गुणून चार लक्ष बत्तीस हजार वर्षांचे कलियुग कल्पिले.

राम त्रेतायुगात झाला असे रामायणात लिहिलेले नाही. तो द्वापर युगात झाला असे उत्तरकांडात स्पष्ट विधान आहे; (७४/२५/२८) शिवाय उपर्युक्त श्लोकात देवांचा संबंधच कुठे येतो?

खगोल व पुरातत्व यांच्या आधारे मी काढलेला ख्रि. पूर्व ३७०० हा काळ उपर्युक्त श्लोकात बसतो.

“पांडवांच्यानंतर अस्त्रविद्या लुप्त झाली व भगवान कृष्णांनी हेतुतः तिचा लोप करविला असे दिसून येते.”

कुलकर्णीना असे कशावरून ‘दिसून येते’ हे त्यांनी सांगितले नाही. वस्तुतः भारतीय युद्धातील शस्त्रास्त्रे कांस्ययुगाच्या पूर्वीची म्हणजे तांब्याची व दगडांची होती. त्यावेळी तरवारीचा शोध लागला नव्हता. कारण कांसे व लोखंड माहीत नव्हते. तरवार वापरण्याची सोय नसल्यामुळेच गदेसारखे अवजड शस्त्र वापरले जात होते. अशी शस्त्रे पंजाब ते रामपूर व मीरत ते कुरुक्षेत्र या प्रदेशात सापडली आहेत व रासायनिक गणनेनुसार त्यांचा काल ख्रि. पू. २८०० म्हणजे कलियुगाच्या जवळचा ठरविण्यात आला आहे. भारतीय युद्धातील कोणत्याही युद्धाचा निर्णय अस्त्रांनी लागलेला नाही. तो खंजीरांनी, बाणांनी व गदांनी लागला आहे.

रामाची निंदा करण्यासाठी मिशनऱ्यांनी १८५७ पासून व डॉ. कोलत्यांनी त्यांच्या अनुकरणाने अलीकडे शूर्पणखाविरूपणाच्या प्रकरणाचा उपयोग केला आहे. या कृत्याचे समर्थन करण्यासाठी कुलकर्णींनी शूर्पणखा कशी दुष्ट होती याचे वर्णन केले आहे. पण तिच्या पूर्वीच्या दुष्टपणासाठी रामलक्ष्मणांनी तिच्यावर

बलप्रयोग केला नाही. तिने सीतेला मारण्यासाठी तिच्यावर झडप घातली म्हणून केला. अर्थात हा सीतेच्या रक्षणासाठी केलेला प्रत्याघात होता. कोलन्ते दाखवितात त्याप्रमाणे प्रणययाचना केली म्हणून रामलक्ष्मणांनी बलप्रयोग केला नाही.

वालिवधाच्या चर्चेतही महत्त्वाचे मुद्दे सुटलेले आहेत. वालीचा व रावणाचा मैत्रीचा तह झाला होता. त्यामुळे जेव्हापासून रामरावणात युध्यमानता निर्माण झाली तेव्हापासूनच वाली हा रामाचा शत्रू झाला. अर्थात वालीशी झालेले रामाचे वर्तन युध्यमान शत्रूशी झालेले वर्तन आहे. त्याला नागरिक नीतीचे नियम लावता येत नाहीत. युध्यमान शत्रूवर शरसंधान करताना आडोसा घेऊनच केले जाते. बाण कुठून सुटला हे त्याला कळू नये असाच हेतू असतो. रामरावण युद्धाचा मूळ वृत्तान्त लिहिणाऱ्याला रामाच्या या कृत्याचे समर्थन करण्याची जरूर आहे असे वाटण्याचे कारण नव्हते. त्यामुळे वालिवध हा रामावरील कलंक आहे व त्याचे समर्थन करण्यासाठी काहीतरी लिहिले पाहिजे असे पौलस्त्यवधकार प्राचेतस याला वाटले असेल व त्याने उपलब्ध रामायणातील यासंबंधीची रामाची भाषणे लिहिली असतील असा संभव नाही.

अलीकडे रामसेतूचा विषय बराच गाजला आहे. याबद्दल न्यायालयात आपला पक्ष सादर करताना आपल्या सरकारने सेतूच काय, रामचंच अस्तित्व नाकारले. आजही ज्याचे अस्तित्व आहे अशी एक खडकांची रांग श्रीलंका व भारत यांना जोडते. हिमयुग संपल्यापासून जगातील उष्णता वाढत आहे व त्यामुळे उत्तर ध्रुवावरील बर्फ वितळून समुद्राची पातळी उंचावत आहे. रामरावणयुद्ध सुमारे ६००० वर्षांपूर्वीचे आहे. त्या वेळी हा खडकांची रांग काठावरूनही दिसत होती व रामाने समुद्रावर सेतू बांधला अशी कल्पना पसरण्याचा संभव नव्हता. पण ख्रि. पू. दुसऱ्या सहस्रकात समुद्राची पातळी इतकी वाढली की हा सेतू काठावरून दिसेनासा झाला. म्हणजे सेतूबंधाची वर्णने ख्रि. पू. दुसऱ्या सहस्रकाच्या पूर्वीची नाहीत. उपलब्ध रामायणातदेखील रावणाने सीतेला खेचण्याच्या रथातून नेले, विमानातून नव्हे असे स्पष्ट वर्णन आहे. रावणाने या सेतूचा उपयोग सैन्य नेण्यासाठी केला नाही. यासाठी तो नावा वापरीत असला पाहिजे. हजारो नावा थोडक्या वेळात बनविणे शक्य नसल्यामुळे रामाने सेतूचा उपयोग केला असे महाभारतातील रामोपाख्यानात सांगितले आहे. सैन्य नेण्यासाठी सेतू रूंद करण्याची जरूर होती. ते काम रामाने करविले असेल. समुद्रावर नवीन सेतू बांधण्यापेक्षा हे कितीतरी अधिक सोपे आहे.